

# ظهور اسلام، حرکتی تازه در تاریخ

بخش سوم

## طلوع اسلام

### مقدمه

در درس‌های قبل با تحولات تاریخ ایران و جهان در آستانه ظهور اسلام آشنا شدید. اسلام در شبه جزیره عربستان ظهور کرد، اما ظهور آن علاوه بر ایجاد تحول در این منطقه، سرآغاز تحولات بزرگی در سرزمین‌های مجاور آن مانند ایران و حتی سراسر جهان بود. بنابراین، آشنایی با تاریخ اسلام، گذشته از آنکه برای ما مسلمانان اهمیت دینی دارد، به دلیل ارتباط گسترده آن با تاریخ کشور ما ایران و اهمیت آن در شناسایی تحولات تاریخی جهان ضروری است.

### شبه جزیره عربستان

عربستان مسکن دیرینه اقوام سامی است. کلمه عرب به معنای بدوی و صحرائنشین است. بیشتر ساکنان این شبه جزیره را بادیه نشینان تشکیل می‌دادند که معیشت آنان از طریق پرورش معدودی بز و شتر تأمین می‌شد، شماری نیز شهرنشین بودند و در اندک شهرهای شبه جزیره به تجارت و کشاورزی اشتغال داشتند.

عربستان بزرگ‌ترین شبه جزیره دنیاست که در جنوب غربی آسیا قرار دارد. اطراف آن را آب‌های خلیج فارس، دریای عمان، اقیانوس هند و دریای سرخ فرا گرفته و شمال آن به وسیله ریگزارهای وسیعی که به عراق و اردن محدود می‌شود، پوشیده شده است.



شبه جزیره عربستان

با یکدیگر بر سر مسائل کوچک و بزرگ در جنگ و کشمکش به سر می بردند. جنگ‌هایی که گاه سال‌ها به طول می انجامید و جز گسترش کینه و تشدید خشمونت و بی‌رحمی، نتیجه دیگری نداشت. ریش سپیدان قبیله از میان خود فردی را که به شجاعت، سخاوت و تدبیر شناخته شده بود به ریاست قبیله برمی‌گزیدند. رئیس یا شیخ قبیله که مورد احترام همه افراد قبیله بود، ضمن برخورداری از امتیازاتی ویژه، با هرگونه خطا و سرپیچی افراد از مقررات و سنت‌های قبیله برخورد می‌کرد.

**نظام اجتماعی:** زندگی در سرزمین عربستان به دلیل شرایط جغرافیایی و آب و هوای گرم و خشک، بسیار سخت و طاقت‌فرسا بود. شرایط سخت زندگی و محدودیت منابع طبیعی، خلق و خو و شکل زندگی ساکنان آن سرزمین را تحت تأثیر قرار داده بود. زندگی اعراب شکل قبیله‌ای<sup>۱</sup> داشت. افراد قبیله نسبت به یکدیگر و حفظ آداب و رسوم و مقررات قبیله تعصب و احساس مسئولیت ویژه‌ای داشتند و در مقابل از حمایت بی‌چون و چرای قبیله برخوردار بودند. قبایل همواره

۱- قبیله به مجموع خانواده‌هایی گفته می‌شد که با یکدیگر ارتباط خونی و نسبی داشتند. وقتی قبیله‌ای گسترش می‌یافت، هر یک از آن خانواده‌ها، تحت عنوان یک تیره نوعی استقلال پیدا می‌کردند و با سایر تیره‌های قبیله خود به رقابت و کشمکش می‌پرداختند.

## کشته شدگان بی گناه

در جنگ‌های قبیله‌ای زنان بیش از مردان آسیب می‌دیدند و در جریان غارت قبیله شکست خورده، کشته شده یا به اسارت و بردگی گرفته می‌شدند که این خود عامل خفت قبیله شکست خورده تلقی می‌گردید. افزون بر آن به سبب اینکه زنان نمی‌توانستند مانند مردان بجنگند و از قبیله خود دفاع کنند، موجوداتی پست و ناچیز و عامل ننگ و بدنامی قبیله به شمار می‌آمدند. سنت دلخراش زنده به گور کردن نوزادان دختر هم به این دلایل در میان بسیاری از قبایل عرب رایج شد. زنان جز در برخی خانواده‌های سرشناس از حق مالکیت برخوردار نبودند.

### ادیان رایج در شبه جزیره عربستان (از خاطره توحید تا انحطاط شرک)

مجید به عرب عصر جاهلیت نسبت داده، شرک و پرستش بت‌هایی است که با دست خود می‌ساختند<sup>۱</sup>. گرچه هر قبیله بت‌های خود را داشت؛ اما برخی بت‌ها مانند لات (خدای خورشید و مادر خدایان)، منات (خدای سرنوشت و مرگ) و عزی (خداوند زهره) از جمله بت‌های مورد احترام غالب قبائل بودند. خانه خدا که مردم از سراسر شبه جزیره در ماه‌های حرام<sup>۲</sup> برای زیارت آن به مکه می‌آمدند، به بتخانه‌ای مملو از بت‌های رنگارنگ تبدیل شده بود. بت پرستان تقریباً همگی بی‌سواد و تابع بی‌چون و چرای عقاید و سنت‌های خرافی بودند که در میان آنها رواج داشت.

**۲- دین یهود:** گذشته از یهودیان ساکن در یمن، بیشتر یهودیان شبه جزیره عربستان در یثرب و اطراف آن زندگی می‌کردند.<sup>۳</sup> روحانیون یهودی که حبر خوانده می‌شدند، در «بیت‌المدارس» به تدریس تورات و احکام

خانه خدا در شهر مکه، یادگار حضرت ابراهیم علیه السلام، پیامبر بزرگ الهی و فرزند او حضرت اسماعیل علیه السلام بود. زندگی آنان به ترویج یکتاپرستی و مبارزه با شرک سپری گشت. با گذشت زمان، از آیین و تعالیم ابراهیمی، جز خاطرات پراکنده و برخی سنت‌ها نظیر زیارت کعبه چیزی باقی نماند. در آستانه بعثت رسول اکرم صلی الله علیه و آله شمار معدودی از اعراب، یکتاپرست و پیرو آیین ابراهیمی بودند و به روز رستاخیز ایمان داشتند. این عده که خود را حنفا می‌نامیدند، بیشتر در شهر مکه سکنا یافته بودند. اکثریت مردم این شبه جزیره پیرو عقاید دیگری بودند:

**۱- شرک و بت پرستی:** مهم‌ترین صفتی که قرآن

۱- گرچه اعراب جاهلی به خدایی برتر به نام الله اعتقاد داشتند؛ اما بت‌ها را به عنوان واسطه یا شفیع تلقی می‌کردند که باعث نزدیکی آنها به خدایی بزرگ‌تر می‌شدند. قرآن نیز به این باور خرافی اشاره کرده است (سوره زمر/ آیه ۴).

۲- چون جنگ‌های دائمی میان قبایل مانع رفت و آمد ایمن آنان به مکه و زیارت کعبه می‌شد، اعراب بر اساس سنتی کهن هرگونه جنگ و نزاع را در چهار ماه سال یعنی ذی‌القعدة، ذی‌الحجه، محرم و رجب ممنوع می‌دانستند و به آن ماه‌های حرام می‌گفتند. این سنت پس از ظهور اسلام نیز به عنوان یک حکم دینی مورد تأیید قرار گرفت.

۳- برخی معتقدند یهودیان عربستان، از قوم عرب نبودند؛ بلکه از تبار یهودیان مناطق دیگری بودند که به دلایل متعددی به سرزمین‌های مختلف از جمله شبه جزیره عربستان مهاجرت کرده بودند.

در میان قبایل شبه جزیره عربستان، قریش به دلیل داشتن امتیاز سرپرستی خانه کعبه و تجارت با شام، از اهمیت، قدرت و اعتبار بیشتری برخوردار بود. سود سرشار ناشی از تجارت و رباخواری و فقدان عدالت اجتماعی و اقتصادی روز به روز بر ثروت، رفاه و انواع آلودگی‌های اخلاقی بزرگان و رؤسای خانواده‌های بزرگ قبیله قریش می‌افزود و رنج و مشقت طبقات فرودست و به ویژه جمعیت رو به فزونی بردگان را افزایش می‌داد.

### فکر کنید و پاسخ دهید:

چرا وجود خانه کعبه موجب رونق اجتماعی و اقتصادی شهر مکه شده بود؟

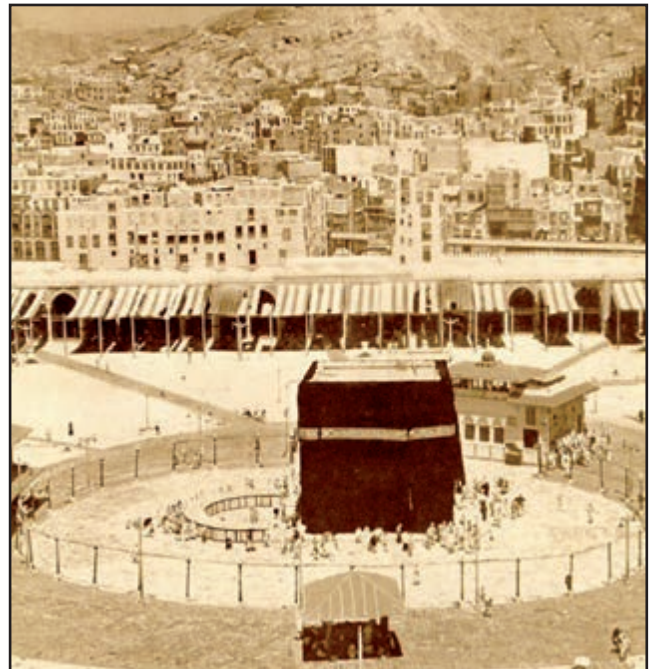
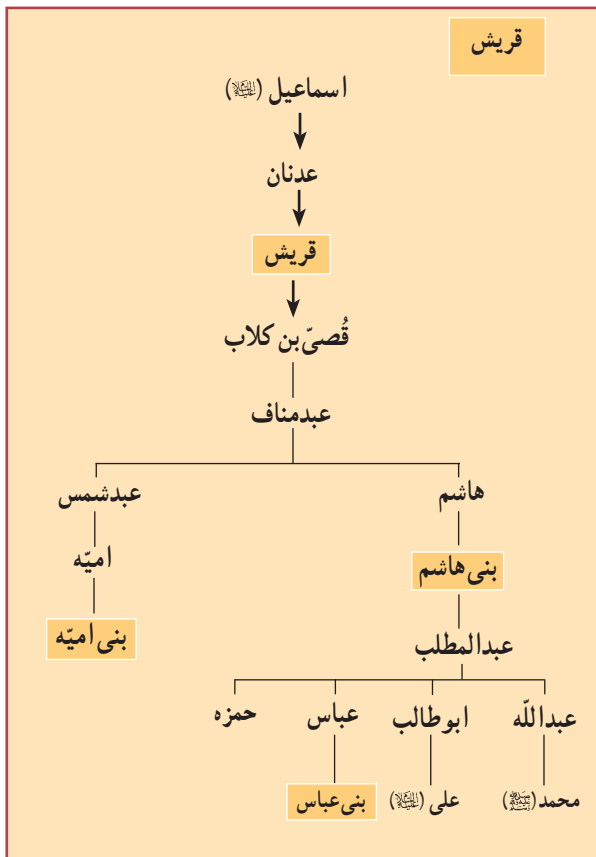
شرعی می‌پرداختند و حتی در مواردی پاسخگوی سؤالات یا داور نزاع و اختلافات اعراب بت پرست نیز بودند.

۳- دین مسیح: دین مسیح ابتدا در میان اعراب ساکن در شام و عراق پیروانی یافت. سپس مبلغان مسیحی در میان اعراب بیابان نشین نیز به تبلیغ پرداختند. راهبان مسیحی در محل استراحت کاروان‌های تجاری، عبادتکده‌هایی برای تبلیغ مسیحیت میان اعراب برپا داشتند. مهم‌ترین مرکز مسیحیت در شبه جزیره عربستان، شهر نجران در جنوب آن شبه جزیره بود.

مکه و ساکنان آن: مکه شهر کوچکی در منطقه حجاز بود که گرچه از کمبود آب، هوای گرم و بیماری‌هایی چون وبا رنج می‌برد؛ اما به دو دلیل از رونق اجتماعی و اقتصادی برخوردار بود:

۱- وجود خانه کعبه

۲- تجارت با شام و یمن



## مولود ستوده

را ترک نکرد و از جریان زندگی مردم عادی دور نشد. سرانجام در یکی از همین لحظه‌های با شکوه خلوت با خود، صدای فرشته وحی را شنید و دوران نبوتش آغاز شد.



در همان سال که پیل سواران ابرهه به قصد تخریب خانه کعبه به مکه هجوم آوردند، در خانه عبدالمطلب بن هاشم، محترم‌ترین شخصیت قریش و سرشناس در آن روزگار، نوزادی به دنیا آمد که او را محمد (ستوده) نامیدند<sup>۱</sup>. پدرش عبدالله و مادرش آمنه بود. دوره کودکی خود را در بادیه نزد زنی به نام حلیمه گذراند<sup>۲</sup>. پس از درگذشت زود هنگام والدینش، دوران خردسالی و نوجوانی وی نزد پدر بزرگش عبدالمطلب، و پس از وی در خانه عمویش ابوطالب، مرد کریم النفس قریش گذشت. مردم مکه حضرت محمد صلی الله علیه و آله را امین لقب داده بودند و در جامعه‌ای پر از فساد، دروغ و آلودگی او را به صداقت و پاکدامنی می‌شناختند. همین صداقت، توجه بانویی عفیف و توانگر به نام خدیجه را به خود جلب کرد و او را با سرمایه خویش برای تجارت به شام فرستاد. این آشنایی به ازدواج پربرکتی انجامید که یکی از ثمرات آن تولد دختری به نام فاطمه علیها السلام بود که در قرآن، کوثر (خیر فراوان یا چشمه‌ای پاکیزه) لقب گرفته است. حضرت محمد صلی الله علیه و آله در پیمانی موسوم به «حلف الفضول» که برای دفاع از مظلومان و ضعیفان بسته شد، شرکت کرد و در واقعه نصب حجرالاسود نیز با داوری سنجیده خود، اختلافی را که هر لحظه ممکن بود شهر را به آشوب و خون بکشاند فیصله داد.

## ظهور اسلام

دعوت خاص: دعوت پیامبر صلی الله علیه و آله در آغاز بر دو رکن اقرار به توحید و یگانگی خداوند و اعتقاد به روز رستاخیز استوار بود. در سه سال نخست بعثت، پیامبر صلی الله علیه و آله دعوتش را جز با کسانی که آمادگی فکری و روحی شنیدن و پذیرش آیین حق را داشتند در میان

حضرت محمد صلی الله علیه و آله طبق سنت توحیدی حضرت ابراهیم از پرستش بت‌ها بیزار بود. او گرچه در هر سال روزهایی را برای عبادت و تفکر در خلوت کوه جبل النور (غار حراء) می‌گذراند، ولی هیچ‌گاه مانند راهبان، جامعه

۱- ۱۷ ربیع الاول عام الفیل، مطابق با ۵۷۰ م.

۲- خانواده‌های ثروتمند ساکن شهرهای حجاز، برای ایمنی نوزادانشان از آلودگی‌های ناشی از بیماری‌های مسری مانند وبا و نیز برای آنکه کودکانشان با ویژگی‌های اخلاقی و

لهجه اصیل عربی خو بگیرند، آنان را به دایه می‌سپردند تا در بادیه پرورش یابند.

نمی گذاشت. نخستین ایمان آورندگان به اسلام سه کس بودند: خدیجه رضی الله عنها، علی بن ابی طالب رضی الله عنه و زید بن حارثه. به تدریج و در طول این دوران، هسته اولیه نهضت اسلام به نام «السابقون» شکل گرفت که پیشگامان توحید و اسلام در عربستان گردیدند.

**دعوت عام:** پس از سه سال پیامبر صلی الله علیه و آله مأموریت یافت دعوت خویش را عمومی سازد. او نخست طی مراسمی، خویشاوندان خود (بنی هاشم) را به اسلام دعوت کرد تا ضمن ابلاغ فرمان خداوند، از پشتیبانی عشیره خود در نظام قبیله ای مکه برخوردار شود. در مراسمی که بیش از ۴۰ تن از بنی هاشم در آن شرکت داشتند، رسول خدا صلی الله علیه و آله ضمن فراخواندن آنان به اسلام، فرمود: کدام

یک از شما مرا در این امر یاری می کند تا برادر، وصی و جانشین من باشد؛ جز علی رضی الله عنه هیچ کس حمایت خود را از دعوت پیامبر صلی الله علیه و آله اعلام نکرد. پس از این ماجرا پیامبر صلی الله علیه و آله رسالت خود را با شعار توحید بر بلندی های صفا اعلان نمود و آشکارا باورهای مشرکانه قوم و سنت های غلط نیاکان را تقبیح کرد. اشراف و رؤسای مکه به دشمنی با او برخاسته، ابتدا از طریق تطمیع و سپس از راه تحقیر و تهدید کوشیدند تا او را از ادامه دعوتش باز دارند. به رغم آنکه ابوطالب در دفاع از پیامبر مضر بود، ولی مشرکان از آزار پیامبر صلی الله علیه و آله دست برنداشتند و پیروانش را تا سرحد مرگ شکنجه کردند. یاسر و سمیه (نخستین شهدای مسلمان) بر اثر همین شکنجه ها به شهادت رسیدند.

## یک توضیح

دشمنان پیامبر صلی الله علیه و آله برای مبارزه با پیشرفت اسلام و کاستن از محبوبیت روزافزون پیامبر صلی الله علیه و آله در میان مردم، شیوه های مختلفی را به کار بستند. از جمله نضر بن حارث قرآن را مجموعه ای از قصه ها و افسانه های کهن معرفی و تلاش کرد با نقل افسانه های ایرانی از جاذبه قرآن بکاهد. ولید بن مغیره، پیامبر صلی الله علیه و آله را به جادوگری متهم کرد، عاص بن وائل کوشید پیامبر صلی الله علیه و آله را به دلیل آنکه پسر نداشت تحقیر کند، ابولهب پیغمبر صلی الله علیه و آله را دروغگو نامید و کسان دیگری چون ابوجهل نیز از هیچ آزاری فروگذاری نکردند.

**محاصره اقتصادی و اجتماعی مسلمانان:** مشرکان پس از ناکامی در بازگرداندن مسلمانان از حبشه، تصمیم گرفتند از طریق محاصره اقتصادی و اجتماعی، پیامبر و پیروانش را از پای درآورند. پیامبر صلی الله علیه و آله و یاران با وفایش به منظور بی اثر ساختن این توطئه مشرکان به دره ای در میان کوه های مکه موسوم به «شعب ابوطالب» پناه بردند. آنان به مدت سه سال سخت ترین فشارهای روانی و معیشتی را تحمل کردند. گرچه پایداری و مقاومت

**مهاجرت به حبشه:** پیامبر صلی الله علیه و آله به دنبال یافتن پایگاهی برای انتشار آیین اسلام، نجات پیروان خویش، گروهی از مسلمانان را به حبشه فرستاد. پادشاه آنجا نجاشی به دادگری معروف بود. مشرکان گروهی از جمله عمرو عاص را برای بازگرداندن مهاجران به حبشه فرستادند، اما نجاشی که به حسن خلق و آداب ستوده و باورهای توحیدی پناهندگان مسلمان احترام می گذاشت، از تسلیم آنان خودداری ورزید.

مسلمانان، سرانجام مشرکان را وادار به رفع محدودیت کرد، اما تنها چند هفته پس از آن، وفات خدیجه و ابوطالب مؤثرترین پشتیبانان پیامبر ﷺ موجب اندوه فراوان او و پیروانش گردید.<sup>۱</sup>

پیمان عقبه، زمینه‌ساز هجرت به مدینه : پس از خاتمه محاصره، آزار مشرکان مکه نسبت به پیامبر ﷺ بیشتر شد و او ناچار گردید تلاش‌هایش را به ماه‌های حرام به ویژه ایام حج محدود سازد. آن حضرت در مراسم حج، رؤسا و بزرگان قبایل عرب را که برای زیارت کعبه به مکه می‌آمدند به آیین اسلام فرا می‌خواند. در همین ایام از سال یازدهم بعثت، شش تن از بزرگان شهر یثرب (مدینه بعدی) به اسلام ایمان آوردند و عامل انتقال اولیه اسلام به آن شهر شدند. سال بعد، شش تن دیگر با آنان همراه گردیدند و در محلی موسوم به عقبه با پیامبر ﷺ پیمان بستند که به خداوند شرک نورزند، دزدی نکنند، فرزندان خود را نکشند و در کارهای خیر از رسول خدا فرمان برند. این پیمان که به عقبه اول معروف شد، چنان زمینه گسترش اسلام را در یثرب فراهم ساخت که در سال سیزدهم بعثت هفتاد تن از بزرگان آن شهر در

عقبه، پیمان دیگری با پیامبر ﷺ منعقد کردند که به پیمان عقبه دوم معروف شد. براساس آن پیمان، اهالی یثرب تعهد کردند از پیامبر اسلام ﷺ و یارانش چون کسان خویش پشتیبانی کنند و رسول خدا را در برابر دشمنانش یاری دهند. به این صورت زمینه مهاجرت تاریخی پیامبر اسلام و پیروانش از مکه به یثرب فراهم آمد.

توطئه برای کشتن پیامبر ﷺ : در واپسین روزهای پیش از هجرت پیامبر ﷺ به مدینه، مشرکان به پیشنهاد ابوجهل تصمیم گرفتند به صورت گروهی و در تاریکی شب به منزل رسول خدا ﷺ هجوم برند و او را به قتل برسانند. پس از آنکه پیامبر ﷺ از توطئه مشرکان آگاهی یافت، علی رضی الله عنه جان برکف در بستر او خوابید تا رسول خدا آسوده به یثرب هجرت کند.

«آنان که به دل ایمان آوردند و در راه خدا مهاجرت کردند و با مال‌ها و جان‌هایشان جهاد نمودند، نزد پروردگار جایگاهی رفیع یافتند»  
(توبه / آیه ۲۰)

۱- به این دلیل سال دهم بعثت را عام الحزن (سال اندوه) گویند.



## پرسش‌های نمونه

- ۱- زندگی قبیله‌ای چه ویژگی‌هایی داشت؟
- ۲- درباره اسامی و اصطلاحات زیر توضیح دهید.  
الف) حنفا      ب) بیعت عقبه اول      ج) السابقون
- ۳- در دوران پیش از اسلام چه دین‌هایی در شبه جزیره عربستان رایج بود؟
- ۴- علت و چگونگی مهاجرت مسلمانان را به حبشه توضیح دهید.
- ۵- چه جریانی زمینه ساز هجرت پیامبر صلی الله علیه و آله و مسلمانان به یثرب شد؟

## اندیشه و جست و جو

- ۱- با مراجعه به قرآن یا نهج البلاغه درباره اوضاع شبه جزیره عربستان پیش از اسلام مطلبی تهیه کنید.
- ۲- آیا تاکنون فیلم «محمد رسول الله» را دیده‌اید؟ کدام قسمت آن را در ارتباط با تاریخ اعراب و اسلام تا زمان هجرت حضرت محمد صلی الله علیه و آله به یثرب جالب تر می‌دانید؟ چرا؟
- ۳- با مراجعه به کتاب‌های تاریخی، درباره انگیزه و اهداف سپاهیان ابرهه از حمله به مکه و تصمیم به تخریب کعبه مطلبی تهیه کنید.
- ۴- قرآن مجید ویژگی‌های جامعه عربی قبل از اسلام را خصوصیات جاهلیت نخستین معرفی می‌کند، با تطبیق شرایط فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی آن دوره با جوامع بعدی در جهان (حتی دوران معاصر)، درباره تحقق دوباره جوامع جاهلی مطلبی تهیه کنید.